

Развитие на институционалните политики за противодействие на организираната престъпност в България 2002-2015 година - проблеми и перспективи

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване на образователна и научна степен “доктор” на **Рада Смедовска-Тонева**, редовен докторант в професионално направление 3.1. Социология, Катедра Социология, Философски факултет, СУ “Св. Климент Охридски”

Научен ръководител: **проф. д-р Петя Кабакчиева**

Дата: 17 януари 2017 г.

Дисертационният труд се състои от въведение, изложение в шест части и заключение. Общият му обем е 208 стр. Съдържа 9 таблици и 2 графики.

В библиографията са посочени 82 заглавия, от които 48 на български език, 31 на английски език и 3 на френски език.

Публикациите по темата са 13 на български език.

Съдържание на автореферата

1. Съдържание на дисертационния труд / 4
2. Обща характеристика на дисертацията / 5
 - а) актуалност на проблема и изследователски контекст / 5
 - б) изследователски предмет, цели и задачи / 6
 - в) методология / 7
 - г) проблеми и основна теза / 8
3. Кратко изложение на дисертационния труд / 9
4. Изследователски резултати и изводи / 19
5. Приноси на дисертационния труд / 24
6. Публикации по темата на дисертационния труд / 25

1. Съдържание на дисертационния труд

Въведение / 5

Глава Първа: Основни понятия / 10

1. Институция, политики/институционални политики / 10
2. Исторически преглед на понятието организирана престъпност / 16
 - 2.1. Възгледите за организирана престъпност в Америка / 17
 - 2.2. Европейските схващания за организирана престъпност / 24
 - 2.3. Критически поглед върху понятието организирана престъпност / 28

Глава Втора: “Организираната престъпност” в България / 35

1. Организираната престъпност през погледа на законодателя / 35
2. Организираната престъпност в стратегическите документи / 48
3. Възникване на проблема “организирана престъпност”. Вижданията на изследователите / 56
4. Организираната престъпност и действията на властите през призмата на ЕК / 61

Глава Трета: Критерии за ефективност на институционалните политики за противодействие на организираната престъпност / 68

1. Трудности при оценката на ефективността / 70
2. Критерии за ефективност в международни изследвания / 71
3. Критерии за ефективност, използвани в дисертацията / 77

Глава Четвърта: Институции за разследване на организирана престъпност / 80

1. Специализирани отдели в прокуратурата / 80
2. Специализирана служба за борба с организираната престъпност към МВР / 85
 - 2.1. Контекст на възникване / 85
 - 2.2. Институционално развитие на специализираната служба за борба с организираната престъпност / 89
 - 2.3. Резултати от дейността на специализираната служба / 98

Глава Пета: Държавна агенция Национална сигурност и Център за превенция и противодействие на корупцията и организираната престъпност / 102

- I. Държавна агенция “Национална сигурност” / 103
 1. Контекст на възникване / 103
 2. Някои проблеми около създаването на ДАНС / 105
 3. Функционален образ на ДАНС / 109

4. ДАНС и организираната престъпност през призмата на нейните отчетни доклади / 126

II. Център за превенция и противодействие на организираната престъпност /133

1. Контекст на възникване / 133
2. Функционален образ / 135
3. Правомощия / 137
4. Публичен образ / 139
5. Резултати от дейността на ЦППКОП / 140
6. Някои проблемни аспекта при институционализирането на ЦППКОП / 140

Глава Шеста: Специализиран наказателен съд и специализирана прокуратура и институционални процедури за конфискация на престъпно имущество / 145

I. Специализиран наказателен съд и специализирана прокуратура / 145

1. Контекст на възникване / 145
2. Основни характеристики / 146
 - 2.1. Териториална компетентност / 146
 - 2.2. Материална компетентност / 150
3. Някои (не)проблематични аспекта около институционализирането и функционирането на специализация съд и прокуратура / 158
4. Резултати от дейността на специализирания съд и прокуратура по дела за организирана престъпност / 162

II. Институционални процедури за конфискация на престъпно имущество / 167

1. Процедури за отнемане на престъпно имущество в българското законодателство / 168
2. Резултати от дейността на комисиите за отнемане на незаконно придобито имущество / 181

Заклучение / 187

2. Обща характеристика на дисертацията

а) Актуалност на проблема и изследователски контекст

Организираната престъпност е един от най-често срещаните изрази в политически, институционален, обществен и медиен контекст. Борбата с този особено рисков обществен проблем е приоритет на всяко едно правителство в България през

последните 15-ина години. Интересът ми към темата на дисертацията бе продиктуван от интригуващия въпрос относно същността на организираната престъпност и от факта, че тя се е превърнала в едно изключително мощно понятие, което стои в основата на множество политики, насочени към нейното противодействие. Редица държави, с изострена чувствителност към проблема, влагат значителни ресурси – законодателни, финансови и човешки, с цел да се противопоставят на този феномен. Тогава обаче изниква въпросът срещу какво насочват усилията си, какво взимат предвид, как гледат на организираната престъпност.

Подобно на много други държави, България също се сблъсква с проблема “организирана престъпност”. Вследствие на това инвестира и средства, и усилия, за да се “справи” с него. Противно на очакванията обаче, това, което най-често чуваме през последните години, е липсата на осезаеми резултати в борбата с организираната престъпност. И тук се появява простишкият въпрос защо това е така? Дисертационният труд прави опит да потърси възможните отговори.

б) Изследователски предмет, цели и задачи

Предмет на изследването представлява съвкупността от специализирани институционални “оръжия” за противодействие на организираната престъпност. За целта осъществявам анализ на държавните институции, създавани за борба с организираната престъпност и на вменените им политики. Това са специализираните държавни структури, които имат основни правомощия в сферата на борбата с организираната престъпност и които са конституирани целенасочено към противодействието ѝ. Става дума за специализирана прокуратура, специализиран отдел за борба с организираната престъпност в МВР, Специализиран наказателен съд, Държавна агенция “Национална сигурност”, Център за превенция и противодействие на корупцията и организираната престъпност (т.нар. БОРКОР) и Комисия за отнемане на незаконно придобито имущество.

В дисертацията използвам институционален изследователски подход, тъй като се интересувам от една страна, от причините и начините, по които се изграждат институциите за противодействие на организираната престъпност и от друга – от техните основни структурно-функционални характеристики.

Целта на дисертационния труд е да проследи ефективността на институционалните политики, като разкрие цялостната специализирана

институционална картина в България, насочена към противодействие на организирания криминалитет в периода 2002-2015 г. Началната точка е 2002 г., поради няколко причини: а) тогава в България е въведено понятието “организирана престъпна група”; б) тогава за първи път в мониторинговите доклади на ЕК се споменава, че борбата с организираната престъпност е приоритет на българските власти; в) от този момент нататък започва институционално реструктуриране на службите, отговорни за противодействието ѝ.

Изследването е фокусирано върху въпроси, свързани с: а) организационната структура, функциите и правомощията на специализираните институции; б) целите, за които са създадени и проблема, който се очаква да решат; в) факторите, които определят тяхното институционализиране и контекста, в който се възприемат (едновременно правен, политически и европейски); г) резултатите от техните действия. Дисертационният труд не си поставя за задача да изследва субекта на институционалните политики, защото това изисква друг вид анализ с различен методологически инструментариум. Настоящият текст проследява и прави съпоставка между аргументацията и мотивите¹ на предприетите политики от страна на изпълнителната и законодателната власт, идентифицираните проблеми по отношение на противодействието на организираната престъпност и целите, които си поставят съответните институционални политики. Изследването оставя встрани въпросите, свързани с това кои са основните активни дейци, осъществяващи институционалните промени и какви “интереси” стоят зад тях.

в) методология

Спецификата на дисертационната тема и необходимостта от наблюдение и оценка на практическото приложение на институционалните правила налагат използването на инструментариум, който комбинира два основни метода. Основната част от изследователската работа се съсредоточава върху преглед и анализ на публично достъпни документи в международен и национален план, което включва: първично и вторично законодателство, официални годишни доклади на съответните институции, стенограми от парламентарни заседания, статистически данни, академични разработки и медийни публикации. За целите на изследването бяха проведени 15

¹ Използвам “мотиви” по-скоро в юридическия смисъл на думата (мотиви към отделните законопроекти, придружаващи законодателната регламентация).

полуструктурирани интервюта с представители на част от институциите, включени в изследването и независими експерти по темата. Въпросите акцентираха върху това дали дефиницията за организирана престъпност (през ОПГ) оказва влияние върху тяхната работа, какво е според тях организираната престъпност и как биха я дефинирали, какви са трудностите, които срещат при осъществяване на техните правомощия, съществуват ли дефицити при определянето на мандата им, какви са основните критерии, които следва да се прилагат при отчитането на ефективността от дейността им. Причината, поради която определих за необходимо да използвам този метод, бе по-скоро да идентифицирам наличието на определени проблеми и да получа мнението на специалисти по въпроса. Поради това резултатите не са анализирани в отделна глава от дисертацията, а на места само споделям мненията на респондентите.

г) проблеми и основна теза

През последните години България отделя значителни институционални, финансови и човешки ресурси за справяне с проблема организирана престъпност. Провежда се интензивна държавна политика в тази сфера. Въпреки това обаче не се наблюдават осезаеми резултати и често пъти властите са критикувани за липсата на такива, които да отговарят на обществените очаквания. Това са въпроси, които в случая определям като социалния проблем. В контекста на дисертацията, обект на институционалните политики е организираната престъпност. Затова техният анализ е пряко обвързан и зависим от начина, по който възприемаме и говорим за този тип престъпност. Има ли яснота обаче какво разбираме под организиран криминалитет, какво включваме в определенията, отразява ли се това на функционалния образ на институциите? Отвъд него т.е. отвъд дефиницията, организираната престъпност е залегнала в основата на сериозни реформи, в процеса на които се разширяват правомощия на съществуващи структури, създават се нови институции, други се реструктурират. В този смисъл, социологическият проблем в настоящия текст е свързан с модела на структуриране на тези институции, с трудностите при тяхното функциониране, с причините за липсата на резултати, които са обвързани с неясната дефиниция на явлениято и със степента на ефективност на институционалните политики в България.

Тезата на дисертацията е, че ефективността на институционалните политики е слаба, поради две основни причини.

От една страна, защото липсва достатъчна яснота относно спецификата на организираната престъпност у нас, като това твърдение подкрепям с няколко аргумента. Първо, организираната престъпност, бидейки изключително комплексен феномен, по принцип е неясно и аморфно понятие. Второ, през последните години чуждестранните академични среди силно го критикуват, вследствие на което в международен план се наблюдава тенденция, според която то постепенно започва да излиза от употреба. Трето, понятието “организирана престъпна група”, използвано от българското материално наказателно право, каквато е и практиката на повечето европейски държави, силно ограничава действията на компетентните органи. То (ОПГ) е необходим функционален инструментариум, но не обхваща някои по-широки форми на организация на престъпността, поради което не е напълно съобразено със спецификата на българската реалност, но и изследванията на държавно ниво за характера на организираната престъпност тук са малко. Социологическият подход отхвърля нормативната универсалност на правните дефиниции и си дава сметка, че работеща норма трябва да е съобразена със спецификата на социалната реалност от една страна, а от друга, отчита, че трябва да се взимат предвид специфичните интереси на дефиниращите нормата и съответно политиките за закрепването ѝ.

От друга страна, при самото изграждане на институциите се наблюдава институционален хаос. Той се дължи на това, че целите и средствата не винаги са ясно очертани. Функциите на съответните държавни структури често пъти са размити, поради което, въпреки стремежа към повишаване на нивата на ефективност, те трудно могат да я постигнат. Роля изиграва и прекомерно политизираният контекст, в който този тип политики се формулират, водещ до промяна на институционалните правила в тази сфера с промяната на правителствата и парламентарните мнозинства.

3. Кратко изложение на дисертационния труд

Дисертационният труд е структуриран върху две основни линии. От една страна, дефинирани са основните понятия, с които текстът борави.

Краткият преглед на различните съвременни концептуализации относно понятието институция показват, че като че ли преобладаващият елемент в дефинирането на институциите, е наличието на консенсусно приети правила и норми, характеризирани се със съществена продължителност и трайност. Ако се опитаме да изместим институционалното говорене в сферата на организираната престъпност, възможно е да построим следната картина. Социалната действителност, свързана с

престъпността е причина с течение на времето да се появи консенсус относно една от мисиите и ролята на държавата, а именно осигуряването на сигурност в обществото. Общоприетите схващания за нуждата от сигурност стават все по-трайни, поради което държавата прибегва до изграждането на система от правила и норми, чиято функция е да осигурят и подсилят това усещане за защитеност. Именно защото престъпността е риск, а организираната престъпност още повече застрашава обществения ред, в държавата се появяват структури с основната задача да противодействат и нямаяват нивата на тези рискови процеси. Конституирането на тези структури се дължи на появата на закони и норми, които се превъплъщават в конкретен институционален мандат. В дисертацията използвам понятието “институция” в този дух. Опирайки се на едно по-широко разбиране за институция, имам предвид държавни структури (държавни институции), които имат правомощия по отношение на противодействието на организираната престъпност. Тези държавни институции възникват в пространството на базата на закони, които ги институционализират. Затова обект на анализ са онези закони и правила, основа на държавните институции, които в дадени моменти се променят от изпълнителната и/или законодателната власт. Онези институции, които в периода 2002-2015г. съществуват или възникват с идеята да подпомогнат решаването на проблема с организираната престъпност в България.

В дисертацията политики се употребява в смисъла на *policy*, което ние всъщност директно превеждаме от английски като политики и което се различава от политика. Използвам го в смисъла, в който е употребено от Стефан Попов - като конкретни политики в една определена сфера – противодействието на организираната престъпност². Тези конкретни политики се схващат като набор от решения (правила, принципи, стратегии), които предполагат дългосрочно действие и посредством които държавните власти се опитват да постигнат определени цели.

В **първа глава** акцентът е поставен върху обекта на институционалните политики – организираната престъпност. Тази част се съсредоточава върху систематизацията на различните етапи на мислене и дефиниране на понятието “организирана престъпност” на международно равнище. Разглежда отделните периоди, през които минава академичният дебат в Америка и в Европа в опитите си да даде отговор на въпроса какво е това организирана престъпност. Историческият преглед показва, че това е един непрестанен дебат, който вероятно ще продължи и за в бъдеще

² Попов, С. 2012. *Организираната престъпност: фикции и политики*, Социологически проблеми. 144-161.

и който недвусмислено илюстрира, че остава голяма доза несигурност и неяснота по отношение на същността на понятието организирана престъпност. Именно на фона на тази недостатъчна определеност се появява и критичното отношение на съвременните криминолози към понятието. Изобилието от значения и дефиниции възпрепятства превръщането му в ясно очертана нормативна категория. Въпреки усилията, понятието е далеч от това да притежава необходимите законови характеристики, които да го превърнат в нормативно, защото всичките дефиниции не съдържат в себе си необходимата строгост и изчерпателност. Именно поради тази причина то служи и се възприема повече като лозунг, чието приложение води неминуемо до висока степен на произвол³. Водещи международни криминолози (Едуардс, Паоли, Ливи, Гастроу) определят понятието организирана престъпност предимно като политическа и зле замислена конструкция, възникнала повече вследствие на политически възгледи и притеснения, отколкото поради конкретни научни доказателства. Присъщата му неяснота и фактът, че всеки може и иска да го употребява за обозначаване на нещо, върху което желае да теоретизира, успяват обаче да го превърнат в едно изключително влиятелно понятие.

Втора глава е посветена на проблема “организирана престъпност” в България. В първата си част разглежда теоретичните аспекти, свързани с това как се дефинира организираната престъпност, каква е правната уредба, нейните позитивни и негативни страни и как се интерпретира от компетентните институции. У нас, подобно на други европейски държави, организираната престъпност е дефинирана през понятието за организирана престъпна група, а формите на организирана престъпна дейност законодателно са регламентирани като образуване, ръководене, участие и финансиране на престъпно сдружение. Академични разработки поясняват, от една страна, съдържателните дефицити на определението⁴, а от друга - илюстрират различните интерпретации на правоохранителните и правоприлагащите органи. И двете са причина за неефективността в противодействието на този феномен. Отчита се, че нормативното закрепване на организираната престъпност следва недостатъците на легалисткия подход в опита си да даде дефиниция на един изключително сложен феномен, който се изразява в извършването на определени нелегални действия в дадена социална

³ Fijnaut, C., Paoli, L. 2002. *Organized Crime in Europe, Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, Springer.

⁴ Вж. Йорданова, М., Марков, Д., (2012), *Противодействие на организираната престъпност в България: Оценка на правната рамка*. София. Център за изследване на демокрацията.

общност, които засягат широк компонент от елементи, простиращи се от моралните ценности, до политиката, икономиката и правата на гражданите. Ограничаването на понятието в конкретни рамки е в противоречие с интензивно модифициращия се характер на организираната престъпност като явление⁵.

Анализът на стратегическите документи също не съдейства за изясняване същността на явлението организирана престъпност в България. В тях не се открива дефиниция какво всъщност е организираната престъпност в български контекст. В този род актове организираната престъпност е илюстрирана предимно чрез основните си проявни форми, които се окачествяват като някакъв вид заплаха. В повечето случаи тези проявни форми се припокриват. Липсата на определение е отчетено като недостатък, тъй като директно рефлектира върху структурното концептуализиране на политиките в тази област. След като няма ясно дефиниран обект, не може да се предложи адекватен инструмент за противодействие.

В третата част на втора глава е осъществен кратък преглед на възникването на проблема организирана престъпност в България. Редица изследвания обясняват появата му като следствие на прехода от тоталитарно към демократично управление. Организираната престъпност не е толкова социално отклоняващ се феномен, колкото естествено отражение на разпадането на тоталитарния режим. Процесът на този разпад е съпътстван от рязко нарастване на сивата и черна икономика, последвано от сливане на незаконния и законния бизнес в периода на легализиране на посткомунистическите елити. Академично-емпиричните изследвания очертават няколко фази в развитието на организираната престъпност от гледна точка на нейните структурни белези и проявления. Всички обаче имат една обща характеристика и тя е овладяването на определени криминални пазари. До началото на 2000 г. присъщи за организираната престъпност са високите нива на насилие. Изследванията идентифицират няколко категории групи (т.нар. силови групировки; “екстремно-рискските предприемачи”, които създават и контролират черните пазари на внос, износ и дистрибуция; т.нар. олигарси, които се стремят към монополизиране на най-доходоносните дейности и сектори в държавата с помощта на корупционен и клиентелистки механизми⁶. Тази картина е валидна до края на 90-те години. Настоящата структура на организираната престъпност в България се появява в периода 2001-2007 г., когато академичните

⁵ Паунова, Л., Дацов, П. 2010. *Организирана престъпна група*. София. Сиела.

⁶ Център за изследване на демокрацията. 2007. *Организираната престъпност в България: пазари и тенденции*. София

изследвания започват да я описват като симбиоза между типичните за преходния период форми на организирана престъпност (насилствени предприемачи и олигарси) и мрежи от държавни служители, магистрати и политици⁷. Вследствие на тази обвързаност, българската организирана престъпност добива една уникална характеристика - да може да влияе върху икономическия и политическия живот на страната. Именно поради това дисертационният труд набляга на факта, че в процеса на формулиране на институционалните политики, отговорните власти следва да се абстрахират от универсалността в дефинирането на понятието и да отчитат тази специфична характеристика. Този особен белег обаче създава едновременно сложността и интригата в противодействието на организираната престъпност. Интензитетът на корупционните прояви е толкова силен, че в последните години академичните изследвания започват да го описват като причина за директно проникване и завземане отвътре на публичните институции⁸. В резултат на това, можем да кажем, че сме свидетели на два типа организирана престъпност – единият, илюстриран през организираните престъпни групи и другият – през влиянието и проникването в държавните структури. Двете разновидности съществуват паралелно, но между тях има взаимодействие. Сложността на разглеждания в дисертацията проблем се състои в това, че докато организацията на престъпността в група по-лесно се обхваща от институционална гледна точка, другият аспект, описан в изследванията като “завладяване” на държавни структури, е трудно уловим от институционалните политики.

В последната част на втора глава е систематизиран погледът на ЕК по отношение на организираната престъпност в България. Проследен е в рамките на европейските мониторингови доклади по време на предприсъединителния период и след приемането на страната ни в ЕС. Изложени са основните констатации на европейските експерти в периода 2002-2015 г., илюстрирани през недостатъци и постижения в действията на властите, както и през конкретните препоръки за регистриране на по-ефективни резултати. Неопределеността на понятието организирана престъпност е донякъде причина за използването от страна на ЕК на широка палитра от разнообразни критерии. При липсата на съдържателно определен

⁷ Център за изследване на демокрацията. 2015. *Anti-Corruption Policies Revisited*. София.

⁸ Попов, Ст., Ганев, Г., Попов, Ю., Стамболова, А., Кабакчиева, П., Гарнизов, В. 2013. *Национална сигурност в България: Рискове до 2020-2025*. София. РискМонитор.

проблем, ЕК прибегва до постоянното въвеждане на нови и нови критерии (приемане на ново законодателство, координация между институциите, създаване на нови институции, осъдителни присъди за организирана престъпност и т.н.).

В **трета глава** е отделено внимание на основните критерии, спрямо които се следи развитието и ефективността на институционалните политики. В първата си част разделът разглежда трудностите при измерването на ефективността, както и използваните в международната практика параметри за наблюдение и оценка на програмите за разследване на организирана престъпност. Последната част дефинира използваните в дисертационния труд критерии за измерване ефективността на институционалните политики, а именно: а) преглед и сравнение в исторически план; б) степента на дефинираност на функциите на институциите; в) институционалната кохерентност на създадените държавни структури; г) нормативното разбиране и законовата дефиниция за организирана престъпност; д) статистическите данни; е) общественото доверие.

В **четвърта глава** са разгледани органите за разследване на организирана престъпност – специализираните отдели в прокуратурата и специализираните звена в МВР.

Процесите, свързани с противодействието на организираната престъпност оказват пряко влияние върху прокуратурата, не толкова по отношение на нейните правомощия, колкото върху вътрешноструктурната ѝ организация. В разглеждания от дисертацията период прокуратурата претърпява няколко поредни трансформации. От 2006 г. в нея се обособяват специализирани отдели, чиято роля е да упражняват ръководство и надзор за законност при работата по преписки и досъдебни производства, образувани за престъпни деяния, извършени от организирани престъпни групи. До 2008 г. критерият за определяне на престъпленията, за чието разследване трябва да има надзор, е правната квалификация и тежестта на извършеното престъпление, а по-късно маркер са лицата и организирани престъпни групи. Втората предприета от прокуратурата инициатива, насочена към повишаване на ефективността на нейните действия спрямо организираната престъпност, е въвеждането на т.нар. специален надзор. Това е форма на засилен прокурорски надзор, който се осъществява от наблюдаващите прокурори (горестоящите) и административните ръководители с цел повишаване на ефективността на ръководството и надзора за успешното приключване и решаване на делата по същество за дела от особен обществен интерес. В тази категория влизат и делата за организирана престъпност (поръчкови убийства, особено тежки

престъпления против личността, митническа контрабанда, незаконен трафик на хора, наркотици и др.). Последната промяна е свързана със съставянето през 2009 г. на специализирани междуведомствени екипи между прокуратурата, МВР и ДАНС за разследване на дела за организирана престъпност. Тази стъпка е окачествена като изцяло положителна и донякъде осъществява плавния преход към конституирането през 2012 г. на специализирана прокуратура за дела за организирана престъпност.

Втората част на тази глава е посветена на специализираното звено в МВР. Проследява се последователно контекстът на възникването му, трансформациите на институционалния му образ и резултатите от неговата дейност. То е една от най-старите специализирани институции за разследване на този тип престъпност, като от 1991 г., когато възниква, до днес претърпява редица промени, както по-отношение на наименованието си, така и спрямо подчинеността си и основните задачи. Възниква като информационна структура, но през 1997 г. придобива и разследващи правомощия. През годините мястото на службата често пъти се променя, като при измененията се наблюдава взаимовръзка между тях и смяната на политическите мнозинства. В процеса на всичките тези изменения обаче не се изяснява един основен институционален въпрос, а именно каква служба всъщност трябва да е ГДБОП и с какъв характер. Честата институционална промяна свидетелства за липсата на конкретизирана визия за институционалното ѝ изграждане. В своя зародиш тя изглежда замислена като специална оперативна служба, която да работи по сложните казуси в тясно сътрудничество с останалите разследващи и разузнавателни структури. Дали липсата на стратегия или умишлени политически действия я превръщат в дублираща други структури. Неясно формулираните цели и постоянните институционални сътресения неминуемо оказват влияние върху ефективността ѝ.

Петта глава разглежда две други специализирани институции, възникнали в отговор на очакванията за повече резултатност в борбата с организираната престъпност – Държавна агенция “Национална сигурност” (ДАНС) и Центърът за превенция и противодействие на корупцията и организираната престъпност (ЦППКОП).

ДАНС е разглеждана, защото в процеса на създаването ѝ през 2007 г. е представена пред българската и европейската общественост като институционалния отговор на неефективността в справянето с организирания криминалитет. Създадена е като механичен сбор на три дотогава съществуващи институции – НСС (което за целта е извадено от МВР), военното контрразузнаване и финансовото разузнаване. В резултат на липсата на предварително разработена стратегия и съдържателен дебат,

причините за нейното възникване са съсредоточени много повече върху политическите аспекти, отколкото върху институционалните. Появата ѝ се интерпретира като средство за отнемане на власт от една институция и наслагването ѝ към друга в резултат на вътрешните противоречия в средите на БСП.

В периода 2008-2014 г. тя претърпява няколко поредни трансформации. Организираната престъпност ту бива вкарвана (2008-2009 г. и 2013-2014 г.), ту изваждана от функционалния ѝ мандат (2009-2013 г. и след 2014 г.). В началото е създадена като комбинация от контраразузнавателни и разследващи правомощия, което придава хибридна на институционалния ѝ образ и затруднява ефективността на действията ѝ. Впоследствие (през 2009 г.), тя се превръща в строго контраразузнавателна агенция, докато с промяната на политическото мнозинство през 2013 г., разследващите функции отново ѝ се връщат (ГДБОП се влива в ДАНС). Двойственият образ на агенцията (в периодите, в които тя съвместява едновременно разузнавателни и разследващи правомощия) е съществена пречка за постигането на видими резултати. Хибридността не позволява да се идентифицира ясна цел, а при неясно формулирани цели, трудно се конкретизират и функциите на съответната структура. В този смисъл, превръщането на агенцията от 2014г. насам в строго контраразузнавателна институция е положителна стъпка⁹. Остава логически неизяснено и недостатъчно аргументирано защо в определени периоди организираната престъпност влиза в мандата на агенцията. Честото реструктуриране обаче е процес, който влияе негативно върху институционалното изграждане на агенцията. Тя е принудена да изпада в постоянен процес на функционална адаптация, което създава интензивен вътрешно-институционален сблъсък, който оказва влияние едновременно върху няколко измерения – не само върху самата агенция, но и върху останалите институции, с които тя си взаимодейства.

Втората част на пета глава е посветена на ЦКППОП, като последователно са анализирани контекстът на възникването му, институционалните му характеристики, правомощията и неговият публичен образ. Възниква през 2010 г. с постановление на МС, като следствие от приетите през 2009 и 2010 г. Интегрирана стратегия за борба с организираната престъпност и корупцията и План за действие за превенция и противодействие на организираната престъпност. Изграждането му като аналитична

⁹ С приемането на нов Закон за противодействие на тероризма в края на 2016г., ДАНС получава отново полицейски правомощия, но само в случаи на международен екстремизъм и тероризъм и тяхното финансиране.

структура с превантивни правомощия е оценено положително, защото през последните години политиките за противодействие на организираната престъпност имат предимно репресивен характер. При конституирането българските власти използват директен институционален трансфер - центърът възниква по идея на германски експерт (в Устройствения правилник на Центъра е посочено, че той прилага Комплексния модел за противодействие на корупцията и организираната престъпност "БОРКОР", ...чрез използване на утвърдените стандарти на Федерална република Германия). Това е разгледано като риск от възникване на сблъсък между формалните правила и институционалната култура. Като слабост се изтъква липсата на солидна законова основа (изграден е на базата на ПМС), както и на механизъм и достатъчно гаранции, които да осигуряват ефективното използване на конкретните резултати от дейността на Центъра. Възникването на ЦКППОП много наподобява институционализирането на ДАНС – създава се преди предстоящи избори, когато обикновено управляващите изведнъж стават особено активни. Въпреки наличието на предварително приета стратегия, необходимостта от появата на тази структура остава недоказана. Въпреки че функциите му са ясно очертани, обществените очаквания към неговата дейност са противоречиви, наблюдава се и критично отношение на медиите към него. Трудното му прохождение, липсата на конкретни резултати в сферата, в която интервенира, са причина създаването му да се преосмисли. Всички тези факти оказват влияние върху постигането на ефективен резултат. Към настоящия момент центърът е обект на реформа – предвиден е като част от Националното бюро за противодействие на корупцията (законопроект, гласуван на първо четене в началото на 2016г.)

В първата част на **шеста** глава са разгледани Специализираният наказателен съд и специализираната прокуратура за дела за организирана престъпност, които възникват през 2012 г. Анализирани са причините за появата на тези институции, основните им характеристики (материална/териториална компетентност), правомощията им и статистическите данни от резултатите на тяхната дейност. Първоначално идеята е обявена за ненужна и дори опасна. Тя предизвиква остри дебати, тъй като подобни съдилища по света не са често срещани, а там, където ги има, те се създават по изключителни причини, каквито у нас се смята, че не са налице. Идеята е силно критикувана, защото и посочените причини и фактори, обуславящи необходимостта от появяване на подобна структура, са донякъде противоречиви и няма съгласие по тях. На фона на констатирани проблеми, свързани с липсата на резултати по дела за организирана престъпност (липса на внесени обвинения, по-голяма продължителност

на досъдебното производство) се отбелязва, че дебатът за институционализирането на тези специализирани структури е донякъде обърнат. На преден план се поставя идеята за специализацията на съдиите, а като вторичен въпрос е поставена специализацията на разследващите органи, в случая прокуратурата. Но с оглед констатираните проблеми в досъдебната фаза и в синхрон с твърденията на редица експерти и публикации, редно би било да се сложи акцент върху специализацията на прокуратурата. Тя следва да се смята за основен фактор за редукция на организираната престъпност. От гледна точка на функционалното им изграждане, териториалната компетентност на тези специализирани структури (компетентни са на територията на цялата страна) се отбелязва като едно от предимствата им. Това е една от големите ползи на тези специализирани институции, позволяваща откъсването от местните зависимости. В този смисъл и от гледна точка на институционалните политики може да се каже, че законодателят е възприел правилно решение, съответстващо на установените проблеми.

Неопределеността на същността на организираната престъпност и неотчитането на специфичните за България характеристики са пряко обвързани с предмета на действие на тези специализирани институции. Дисертационният труд се спира на прекомерно широката предметна компетентност и на непрецизността в подхода на законодателя при определянето ѝ. От една страна тя сериозно затруднява функционирането им, защото води до прекомерно затрупване с не толкова обществено значими и сериозни дела. От друга, ги принуждава да гледат количествено на организираната престъпност, която е по-скоро качествен феномен. В този смисъл формулираната в процеса на конституирането им законодателна цел, а именно решаването на делата в бързи срокове, е по-скоро противоречива и се сблъсква със самата идея за ефективност. С оглед отчетените в наказателното производство проблеми, конституирането на подобна структура изисква дефиниране на друга цел, а именно концентриране върху малко на брой, но особено сложни дела, за които е необходима висока специализация.

Втората част на този раздел е посветена на процедурите за конфискация на незаконно придобито имущество. Законодателството в тази сфера представлява специализирана политика, която се смята за особено ефективна в борбата с организираната престъпност, тъй като пресича възможността престъпниците да извличат от криминалните си действия икономически облаги. В тази област българската регламентация също претърпява институционални промени, като

характерното е, че в периода 2005-2015 г. в България действат два коренно различни режима за конфискуване на престъпно имущество и две отделни комисии. От 2005 до 2012 г. конфискация на имущество може да има само в рамките на наказателното производство, т.е. към отнемане на имущество се пристъпва само при наличие на постановена присъда. Създаден е и независим орган, отговорен за приложението на процедурите по отнемане. Приемането на специализирано законодателство в тази сфера без съмнение е положителна стъпка. Въпреки това обаче се констатира някои проблемни аспекти – неяснотата около същността на организираната престъпност не позволява предметът на действие на комисията да бъде достатъчно добре очертан, липсва обществено доверие в първата комисия. Макар резултатите от дейността ѝ да нарастват, закононото изискване на влязла в сила присъда, е обструкция за постигането на целите на закона. Всичко това оказва влияние върху ефективността на действията ѝ.

През 2012 г. е сменена изцяло философията на разпоредбите - въведена е процедурата по т.нар. гражданска конфискация и комисията е преименувана. Основен фактор в това отношение е ЕК, която настоява за по-репресивно законодателство в тази сфера. Реформата е съпроводена от няколко проблематични въпроси, имащи пряко отношение към ефективността на институцията: липсва предварителен анализ на недостатъците на предишния режим; не е реално отчетена ефективността на закона от гледна точка на количеството отнето имущество; мотивите на законопроекта не посочват какъв конкретно проблем очакват да се реши; широкият мандат на комисията е също донякъде проблематичен, защото я принуждава да се занимава с престъпниците от по-ниските нива. Постигането на законовата цел е възпрепятствана и от недостатъчно ясно и конкретно разписани разпоредби относно управлението на отнетото имущество. Въпреки това обаче следва да се отчете, че последните години този механизъм набира сила и количеството на отнето имущество се увеличава.

4. Изследователски резултати и изводи

Понятието организирана престъпност притежава силата да провокира различен вид изследвания, да изпълва медийното пространство, да е в центъра на вниманието на държавните стратегически и политически програми. Но то е в състояние да прави и още по-съществени за държавното управление неща, а именно да оправдае формулирането на определен тип политика. В този смисъл организираната престъпност се е превърнала едновременно в едно изключително влиятелно функционално явление и понятие. Тя е някакъв вид мощна политическа формула за осъществяване на законодателни и

институционални политики.

На фона на тази констатация и в обобщение на изложеното в дисертационния труд, могат да бъдат направени следните няколко извода.

На първо място, опитът да си изясним същността на организираната престъпност като явление, ни отвежда към неговата сложност, вследствие на която се сблъскваме със съществена понятийна неяснота. Организираната престъпност е обект на безкраен стремеж към намиране на точно и универсално определение, поради което в законодателното и академично пространство възникват множество различни дефиниции. Оказва се обаче, че този устрем към универсалност е по-скоро обструкция и пречи на властите да открият най-адекватните инструментариуми за противодействието на това явление. Това е така, защото всяко дефиниране на организираната престъпност следва да се разглежда контекстуално, следвайки онези исторически и културни белези, които всяка държава смята за най-специфични. Сложността на проблема произтича от факта, че от една страна сме изправени пред едно понятие, върху което се наслагват различни значения, а от друга, се появява необходимостта от това явлението да бъде вкарано в конкретни правни рамки. Именно този сблъсък е причина за появата на критично отношение към него и опитите за заместването на това понятие с по-удачни и улесняващи действията на властите определения.

Второ, наблюдава се липса на достатъчна обвързаност на понятието организирана престъпност с формулирането на определен тип политики. В периода от 2002-2015 г. в България функционират шест специализирани институции за противодействие на организираната престъпност, като пет от тях възникват в периода 2008-2012. Основна характеристика на тези институционални политики е, че те са предимно наказателни и рядко наблягат на превантивните елементи. Значимостта на явлението организирана престъпност проличава в процеса на изграждането на държавните политики в България – в стремежа си да подпомогне решаването на проблема с този тип престъпност, българският законодател прибегва до интензивна институционална креативност, създавайки все нови и нови институции. Изграждането на изцяло нова структура изглежда *a priori* атрактивна идея. Практиката обаче показва, че понятийните дефицити и недостатъчното изясняване на специфичните характеристики на организираната престъпност на държавно ниво у нас директно рефлектират върху институционалния образ на тези новосъздадени институции. Наличието на тази неяснота ограничава действията на трите власти. Слабост на

политиките е, че понякога се осъществяват при липса на предварително заложена генерална визия и институционална концепция.

Трето, ЕК е основен фактор при определянето на институционалната картина по противодействие на организираната престъпност в България. Повечето от институциите, възникнали в правното пространство у нас в периода, изследван в дисертацията, са следствие на препоръки от мониторинговите доклади и са в отговор на отправени в тях критики. Вследствие на това обаче институционалната промяна се осъществява “на парче” и не следва предварително очертана генерална концептуална линия, като по този начин не се отчита дългосрочният ефект от тяхното приемане. Често пъти, в прибързаността да се регистрира напредък, се пропуска фазата по изясняване на основните и специфични проблеми, които трябва да решат институционалните промени. В някои случаи идентифицираните дефицити са и с доста противоречив характер. Този факт също е причина за недостатъчната ефективност на провежданите институционални политики.

Четвърто, наблюдава се липса на последователност на институционалната промяна. От една страна сме изправени пред изключително честа смяна на институционалния дизайн, но от друга, този процес не следва една постоянна логика и визия. Т.е. наблюдава се прекомерна институционална непоследователност, която рефлектира върху ефективното функциониране на съответните институции. При институционализирането на някои от държавните структури и последвалите институционални промени се наблюдава връзка между политическите мнозинства и предприетите реформи. Дисертационният труд няма за цел да установи дали съществува пряка политическа обвързаност, дали тя е случайна или не, защото това е предмет на различен анализ и изисква друг вид инструментариум. Но прегледът на начина, по който се осъществяват реформите показва, че по отношение на някои институции, измененията следват промяната на политическите мнозинства.

Пето, като следствие от гореизложеното, честата институционална промяна не позволява да се конкретизират и очертаят целите и функциите на съответните институции. Често пъти се наблюдава дублиране на правомощия и недотам добро взаимодействие между тези структури. Това е предпоставка за неефективността в приложението на правомощията им.

Шесто, понятието организирана престъпност оказва директно влияние върху определянето на предметната компетентност на изследваните институции. Подходът на законодателя спрямо отделните структури е различен. В някои случаи за определяне на

сферите на действие се използва по-широкото разбиране за организирана престъпност. По-честа е практиката, според която мандатът на институциите се дефинира през тясното виждане за организирана престъпна група. Подходът на законодателя е разбираем, доколкото това е общоприет и функционален критерий за разпределяне на дела към специализираните институции. Вследствие на него обаче те се сдобиват с широкообхватна предметна компетентност, която ги принуждава да се занимават с по-голям обем дела и не могат да концентрират действията си върху по-значимите казуси.

Седмо, от гледна точка на историческото развитие и ако използваме като критерии за ефективност процеса на конституиране на конкретни институционални механизми за противодействие на организираната престъпност, следва да приемем, че оценката на ефективността на националните политики е по-скоро положителна. Анализът на статистическите данни, предоставяни в годишните отчети на специализираните институции за противодействие на организираната престъпност, също бележат положителна тенденция – броят на идентифицираните организирани престъпни групи нараства, увеличава се и броят на повдигнатите обвинения по дела за организирана престъпност, присъдите също са повече, количеството на конфискуваното престъпно имущество се увеличава през последните години. Тук обаче следва отново да направим връзка между явлението организирана престъпност, неговите нормативни определения и влиянието, което те оказват върху отчитането на ефективността на институционалните политики. Поради присъствието в правния свят на понятието ОПГ, институциите са принудени да използват в представянето на резултатите от дейността си основно количествени критерии, засягащи различни по обхват и по дейност ОПГ. А както отбелязах, добре е да има по-ясен фокус върху характерните за България тежки престъпления, подкопаващи принципите на самата държавност. В този смисъл са важни и качествените критерии за отчитане на ефективността на политиките в борбата с организираната престъпност. Такива обаче няма и това внася съмнение в направения по горе извод на базата на количествените критерии, че ефективността на политиките се повишава.

Недостатъчната понятийна определеност относно организираната престъпност повдига социологическия въпрос по какъв начин на фона на това неизбистрено съдържание институционалната реалност може да функционира ефективно? Т.е. възниква питането относно това как следва да се мисли и възприема организираната престъпност, така че да подпомогне адекватното формулиране на институционалните политики. Ако се опитаме да намерим съответстваща на българската действителност

дефиниция за организирана престъпност, рискуваме да попаднем в порочния кръг, в който, намирайки я, ще обогатим академичната общност с поредната дефиниция за това явление. В даден момент е възможно да се окаже, че и тя съдържа дефицити и отново ще изникне необходимостта от преосмислянето ѝ. Затова и една от основните препоръки на дисертационния труд се състои в следното: в процеса на очертаване посоките на институционалните политики, българският законодател следва да разглежда организираната престъпност контекстуално. Т.е. да се опита да дефинира онези нейни характеристики, които смята за най-специфични и обществено значими, които са в състояние да филтрират компетентността на институциите. И да се фокусира върху най-уязвимите звена. Характерното за българските институционални политики е, че предоставят възможност на специализираните структури да се концентрират единствено върху типичните за организираната престъпност криминални дейности (трафик на наркотици, контрабанда на различни стоки, измами с ДДС, трафик на хора и т.н.). Мащабите на тези организирани престъпления, разбира се, не са за пренебрегване. Според редица изследвания от този вид организирана престъпна дейност се генерира между 3,5 и 5 млрд. лв. годишно. Следователно, институционалните политики не следва да загърбват този вид престъпност.

Но сегашната институционална картина оставя извън капацитета на институциите едни по-сложни форми на организирана престъпност, чиито проявления се изразяват в проникването вътре, в подкопаването на самите публични институции, това което съвременната академична общност обозначава с термина “овладяване на институции” и което тя определя като основна заплаха и дългосрочен риск за демократичното им функциониране (Попов, Varrach)¹⁰. Смятам, че непрекъснатата институционална промяна, наблюдавана през последните години, води до нестабилност, която от своя страна, е в състояние да подрива основите на правовата държава. В този смисъл, дори се появява сблъсък със самата идея за институция. За да е ефективна дадена структура, тя следва да бъде стабилна. При липсата на устойчивост на институционалните правила, функционирането на публичните институции става уязвимо. В него се появяват пробойни, което от своя страна води до просмукване на

¹⁰ Попов, Ст., Ганев, Г., Попов, Ю., Стамболова, А., Кабакчиева, П., Гарнизов, В. 2013. *Национална сигурност в България: Рискове до 2020-2025*. София. РискМонитор., Център за изследване на демокрацията. 2016. *Завладяване на държавата: противодействие на административната и политическата корупция.*, Varrach, A. 2014. *Corruption: an umbrella concept*. University of Gothenburg.

корупционни влияния. Именно това е и посоката, в която следва да се търсят специфичните характеристики на организирана престъпност в България. Следователно, за да се повиши нивото на ефективност на институционалните политики, те трябва да насочат вниманието си, освен към количествения аспект на организираната престъпност (ОПГ), така и към нейните качествени измерения – връзката между престъпността, корупционния инструментариум, механизмите за оказване на влияние върху публичните институции. Двете форми съществуват паралелно, взаимодействат си. Те налагат да изоставим многообразието от дефиниции за понятието организирана престъпност и да възприемем подхода, предлаган от съвременните криминолози, на по-широкообхватното мислене за него през “организация на престъпността”. Проблемът е, че качествените измерения на този вид престъпност са трудно уловими, често пъти излизат извън правната сфера и не е лесно да бъдат измерени. Нелека задача е да бъдат транслирани в институционален мандат. Но те отварят вратите на настоящия дисертационен труд към бъдещо изследване на възможните варианти.

5. Приноси на дисертационния труд

Могат да бъдат изведени следните научни приноси на дисертационния труд:

Първо, проведен е последователен институционален анализ, проследяващ цялостната специализирана институционална картина в сферата на противодействието на организираната престъпност, характерна за българската действителност в периода 2002-2015г. Разгледани са шест различни по вид и правомощия институции. Чрез това изследване е постигната по-голяма яснота относно същността, смисъла и функционирането на държавните структури, отговорни за редуциране на нивата на организираната престъпност в България.

Второ, на организираната престъпност, като основен обект на институционалните политики – е погледнато критически. Дисертационният труд набляга на факта, че често пъти понятието организирана престъпност може да бъде подценявано от гледна точка на влиянието, което оказва върху социалната реалност. Проследяването на същността на явлениято и понятието организирана престъпност в международен и национален план е от съществено значение за процеса на взимане на институционални решения. В този смисъл, важна от гледна точка на концептуализирането на политиките на национално ниво е взаимовръзката, която

дисертацията извежда, между неясния и многопластов характер на организираната престъпност и конкретните действия на властимащите, изразяващи се в изграждането на специализирани държавни институции. Критическият поглед относно този термин показва, че универсалните схващания за организираната престъпност могат да бъдат в ущърб на възприетите институционални политики.

Трето, обобщени и систематизирани са основните причини и фактори при определянето на институционалните политики в разглеждания период. Доколкото изследваните държавни структури са с различен характер и различни правомощия, представена е широка гама от проблеми, съпътстващи създаването и функционирането на тези национални институции. Детайлно е описана и взаимовръзката между отделните фактори, които предопределят публичните политики и тяхната конкретна реализация.

Четвърто, на фона на критичния поглед към понятието организирана престъпност и това, че то следва да се разглежда и анализира контекстуално, е направен опит да се предложи определена посока, в която следва да се насочат институционалните политики в България, отчитайки основните характеристики на това явление.

Пето, на базата на анализа на институционалните политики, обхващащ разнородни по своята същност институции, е изработен списък от критерии за ефективност, който би могъл да послужи за постоянна и последователна оценка на степента на ефективност на предприетите бъдещи действия от страна на властите. Някои от критериите биха могли да бъдат използвани отвъд сферата на институционалните решения спрямо организираната престъпност.

6. Публикации по темата на дисертационния труд

Смедовска, Р. 2016. *Казусът ДАНС: (не)ефективна институционална политика за противодействие на организираната престъпност*. Годишник на СУ "Св. Климент Охридски". Философски факултет. Книга Социология. Том 106. (предаден за печат).

Смедовска, Р. 2013. *Специализирани прокуратури за разследване на организираната престъпност*. РискМонитор, достъпно в интернет на адрес: <http://www.riskmonitor.bg/bg/publication/spetsializirani-prokuraturi-za-razsledvane-na-organizirana-prestapnost>

Смедовска, Р. Илкова, Р. (в съавторство). 2013. *Противодействие на организираната престъпност в България – 10 години по-късно*. РискМонитор, достъпно в интернет на адрес: <http://www.riskmonitor.bg/bg/publication/protivodeystvie-na-organiziranata-prestapnost-v-balgariya-10-godini-po-kasno>

Смедовска, Р. Илкова, Р. (в съавторство). 2013. *Специализираният наказателен съд – правна рамка и дейност*. РискМонитор, достъпно в интернет на адрес: <http://www.riskmonitor.bg/bg/publication/spetsializiraniyat-nakazatelen-sad-pravna-ramka-i-deynost-2012-2013-g>

Смедовска, Р. 2012. *Специални методи за борба с организираната престъпност – агенти под прикритие*. Списание Теза, бр. 3, стр. 94-108.

Публикации в медиите

Смедовска, Р. 2015. *Липсата на контрол над МВР и ДАНС ще доведе до още много червеи*, Маргиналия, 25 февруари 2015., достъпно в интернет на адрес: <http://www.marginalia.bg/analizi/lipsata-na-kontrol-nad-mvr-i-dans-shte-dovede-do-oshte-mnogo-chervei/>

Смедовска, Р. 2014. *Как да съживим парламентарния контрол върху службите за сигурност*, Медиапул, 13 ноември 2014., достъпно в интернет на адрес: <http://www.mediapool.bg/kak-da-sazhivim-parlamentarniya-kontrol-varhu-sluzhbite-za-sigurnost-news227134.html>

Смедовска, Р. 2014. *Повече спецдела в спецсъдилищата*, в. Труд, 4 ноември 2014 г., достъпно в интернет на адрес: http://riskmonitor.bg/js/tiny_mce/plugins/ajaxfilemanager/upload/Articles/Trud-04.11.2014-Specialized_court.pdf

Смедовска, Р. 2014. *Реформата в ДАНС е правилна, но пак е “на парче”*, в. Труд, 19 април 2014 г., достъпно в интернет на адрес: http://riskmonitor.bg/js/tiny_mce/plugins/ajaxfilemanager/upload/Articles/Reform%20in%20SANS%20%20-%20Trud%20-%2019.12.2014.pdf

Смедовска, Р. 2011. *ДАНС е разузнаване, не следствие и полиция*, в. Труд, 19 април 2011 г., достъпно в интернет на адрес: <http://riskmonitor.bg/bg/publication/dans-e-razuznavane-ne-politsiya-i-sledstvie>

Смедовска, Р. 2008. *В какво се превръщат службите?*, в. Капитал, 10 Октомври 2008, достъпно в интернет на адрес: http://riskmonitor.bg/js/tiny_mce/plugins/ajaxfilemanager/upload/Articles/Capital-10102008-WhatServicesTurnInto.pdf

Смедовска, Р. 2008. *ДАНС – риск от фалстарт*, Foreign Policy, 7 Май 2008г., достъпно в интернет на адрес: http://riskmonitor.bg/js/tiny_mce/plugins/ajaxfilemanager/upload/Articles/ForeignPolicyMagazine-07052008-SANSFallStart.pdf

Смедовска, Р. 2007. *За контрола над Държавна агенция „Национална сигурност*, в. Дневник, 16 Октомври 2007г., достъпно в интернет на адрес: http://riskmonitor.bg/admin/js/tiny_mce/plugins/ajaxfilemanager/upload/Articles/Dnevnik-15102007-ControllingSANS.pdf